

Etimológiai megjegyzések

14. Cseremisz *pańežáš* 'éget, pörköl'

SZILASI TROICKIJ szótárából idézi ezt a cseremisz szót. RAMSTEDTNél *pańežáš* 'braten, sengen; loben, preisen' alakot találunk. Mindjárt megjegyezhetjük, hogy a 'loben, preisen' jelentés csak átvitt értelemben a *ülmäžä piš pańežeš beta* 'er lobt sich, ist gross in seinen Worten' szólásban fordul elő, amely szószerint azt jelenti: jól süt, pörköl a nyelve. Így tehát a cseremisz szónak a 'loben preisen' jelentését a továbbiakban bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk.

A cseremisz szóra vonatkozólag még a következő adatokat találtam: (VASZ.) *пањэжам, пањыжам* 'палю' *сöснәм пањыжам* [disznót perzselek]; *панежаш* 'палить, обжигать'; *пањыжаш* ua. (MarRSzl.); '*пањэжаш*', *нажарить* '*пањыжаш*'.¹

Tehát a cseremisz szó az idézett adatok szerint két alakváltozatban fordul elő. A hegyi nyelvjárásban a *pańežáš*, a mezeiben pedig a *pońžáš* alak használatos, amint erre az egyes szótárak is utalnak.

A cseremisz igében a *ž* képző, amelynek inchoativ és gyakorító funkciója van, pl.: (WICHM.) KH. *әләм, U. iləm* 'leben, wohnen' ~ KH. *әлžәм, U. ilžam* 'aufleben, wieder auflodern stb.'; (VASZ.) *йолга* 'сияет' ~ *йолгыжэш* 'блестит'; *йүлә* 'горит' ~ *йүлгыжэш* 'тлеет'.

A képző nélküli igező tehát *pańe-*, *pońš-*, amely hangtani szempontból pontosan megfelel a (PAAS.) mord. E. *pańems*, M. *pańams* 'backen'; (JUHÁSZ)² *pańems* '1. égetni, 2. sütni; *pidəms-p.* 'sütni-főzni' alakoknak. A jelentésbeli eltérés csak annyi, hogy a cseremisz ige jelentése 'braten, sengen', a mordviné pedig 'backen'. E csekély jelentésbeli különbség figyelembe vételével is elfogadhatónak látszik a cseremisz és mordvin igék összetartozása. A mordvin alak és — véleményem szerint — a cser. *pańežáš* stb., a fi. *panna*, 'setzen, legen, stellen' igeének felel meg (vö. PAASONEN, MordChr. 105; SETÄLÄ: SUSAik. XXX|15: 68; E. ITKONEN: FUF. XXXI, 158; UAJb. XXVIII, 65; SKES.).

A cseremisz ige feltehetőleg a kenyérsütésnek egy ősi, nyílt lángnál történő módjára utal.³

15. Cseremisz *waša* 'vejsze-féle, Fischgerät aus Latten'

A SZILASITól származó idézett alakon kívül csupán egy adatot találunk még erre a szóra WICHMANN lejegyzésében, s ez a cser. M. *βaža* 'Fischzaun'.

¹ Мутэр (Русско-марийский словарь). Краснококшайск, 1928.

² JUHÁSZ J.: Moxsa-mordvin szójegyzék. Budapest, 1961.

³ Vö. G. RÄNK: Vanha Viro. Helsinki, 1955. 66. l.

A cseremisz szót általában finnugornak tartják és magy. *vész*, *vésze*, *vejsze*; oszjtj. (KT. 92) DN. *ǫt*, Trj. 'ǫt' stb. 'Zaun, Umzäunung' szavakkal szokás egybevetni (l. PAASONEN, Beitr. 124; TOIVONEN: FUF. XIX, 159; FUV. 124).

A cseremisz szóval kétségtelenül összetartozik a csuv. ASM. *važa* 'КОТЦЫ, Fischzaun', *vabža* 'вентер, Fischgerät aus Latten' (l. RÄSÄNEN: FUF. XXIV, 52). RÄSÄNEN a csuvas alakokat cseremisz kölcsönvételnek tartja, nyilván azért, mivel más török nyelvben nem ismeretes a szó, s bizonyos hangtani körülmények is arra utalnak, hogy nem eredeti csuvas szóval van dolgunk.

Ha a cseremisz alakokat közelebről megvizsgáljuk, azt találjuk, hogy a kölcsönzés nem a cseremiszből a csuvasba történt, hanem fordítva. A cseremiszben nincs még egy olyan finnugor eredetű szó, amelyben intervokális helyzetben *ś* ~ *ž* váltakozást találunk. A csuvas *ž*-nek viszont szabályos folytatása a cseremiszben az *ś* (*s*, *š*) (l. RÄSÄNEN: SUSToim. XLVIII, 30), a csuv. *žž*-nek pedig a *ž* (*ts*, *tš*) például: csuv. *vubžax* > cser. (GEN.) P. *božak* 'Herd' (l. uo. 37). A legkézenfekvőbb azonban, ha a csuv. *vabža* alakot vesszük kiindulási pontul, amely történeti szempontból is régebbi kell hogy legyen (a *ž* másodlagos fejlődés eredménye *žž*-ből), s a *žž*-nek találunk a cseremiszben ugyanazon a szón belül is *ś* és *ž* (*tš*) folytatását, például: csuv. ASM. *kabža* cser. (GEN.) P. *kajža*; W. Uc. 33 *kaza*, *kaš* 'Ziege' (l. uo. 144). A hangtani érvek alapján tehát a cseremisz alakokat a csuv. *vabža* szó kölcsönvételének tarthatjuk.

Valószínűnek látszik, hogy a csuvas szó azonos jelentésben, de más alakváltozatban is megvan a cseremiszben talán későbbi másodlagos kölcsönzés eredményeképpen. Ez a szó a (SZIL.) *mača* 'vejsze; Fischreuse; КОТЦЫ, рыболовный снаряд из дранокъ; мача 'КОТЦЫ, рыболовный снаряд из дранок' (VASZ., MarRSzl.). A csuv. *žž*-nek a cser. *tš* szóbeljei helyzetben — amint erre fentebb zárójelben már utaltunk — teljesen szabályos folytatása lehet, és nem ritka jelenség ugyanabban a csuvas eredetű szóban cseremisz nyelvjárásközi *z*, *ž*, *tš* megfelelés. Jelentéstani nehézség nincs, egyedül a szókezdő *m* látszik problematikusnak.

A cseremiszben mind szókezdő, mind szóbeljei helyzetben elég közönséges a *β* ~ *m* (és *m* ~ *β*) hangváltakozás, pl.: (SZIL.) *menžajem* < or. венчать; мыньык < or. веник stb., de sok esetben, mint például: (SZIL.) *miher* ~ *wiher* 'vászon'; *winem* ~ *münem* 'gödör'; *würlänge* ~ *mürlänge* 'czinege' stb. minthogy a szó etimológiáját nem ismerjük, a hangváltozás irányát nem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani. Annyi azonban ennyiből is kiviláglik, hogy a *vabža* ~ *mača* szavak megfelelésének nincs különösebb hangtani akadály, és a két szónak a kapcsolata legalább annyira valószínű, mint a cseremisz szó szamojéd megfelelése (l. FUV.).

A csuvas *žž* hanggal kapcsolatban RÄSÄNEN megjegyzi, hogy ... beegnet überhaupt nur in Fremdwörtern (SUSToim. XLVIII, 36). Azok közül a nyelvek közül, amelyekkel a csuvas valaha érintkezett, a zürjénben találunk olyan szót, amely jól megfelel a kérdéses csuvas szónak. Ez a szó a zürj. (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) Pr. *vodž* 'Wehr zum Fangen vom Fischen (besonders: zum Fangen von Lachsen)'; (WIED.) *vodž* 'eine Reihe Pfosten quer durch den Fluss (zum Anhängen der Netze), Wehr, Fischwehr'; (SzlKomi) FV., Sz. *водж* 'зимняя рыболовная загородка около берега, устраиваемая осенью из ряда кольев, заплетенных хворостом, для ловли рыбы мордой зимою'; (KRSzl.) *водж* 'зимняя рыболовная запруда из кольев'.

A zürjén szót a fi. *vaato* 'Zugnetzstange, Netzstange' alakkal és ennek *lapp* megfelelőivel szokás egyeztetni (l. TOIVONEN: FUF. XIX, 94).

A zürjén szó tövéghangzója a csuvas alak tanúsága szerint még megvolt a kölcsönzés idején, s az első szótag magánhangzója is *a*-nak hangzott. Különbösen az *a > o* hangfejlődésre a zürjén nyelv csuvas jövevényszavaiban is találunk példát (l. WICHMANN: SUSToim. XXI, 26).

16. Magyar rész 'Teil, Stück'

A magy. *rész* 'Teil, Stück' szónak biztos megfelelőjeként a FUV. csak a zürj. *rōc* 'part, piece' alakot idézi, s a vog. *-räs* kicsinyítő képzőt, mint kétes megfelelőt.

E. ITKONEN a zürjén adatnak esetleges hangfestő volta miatt kétesnek tartja a magyar szóval való összetartozását (l. UAJb. XXVIII, 75).

A magyar szó pontos megfelelőinek látszanak viszont a cser. (VASZ.) *рызе, рызык* 'часть, доля'; КН. *резык* 'часть, доля' (MarRSzl.) alakok, amelyekben a *k* nyilván azonos a fgr. **k* denominális nomen-képzővel (l. NyH. 7 93).

A cseremisiz szó első szótagbeli magánhangzója a hegyi alak után ítélve *e* volt.

E. ITKONENNAK a zürjén szóval kapcsolatos kételyeit osztva is érdemes megjegyezni, hogy a cseremisiz és zürjén alak megfelelése teljesen szabályos. Az első szótagban eredeti magánhangzóként fgr. **ä*-t tehetünk fel, amelynek szabályos folytatása lehet mind a cser. *e* (l. E. ITKONEN: FUF. XXXI, 253), mind a zürj. *e* (l. uo. 325). A cseremisiz szó *z*-je fgr. **tš*-re mehet vissza, amelynek ugyancsak szabályosan megfelel a zürj. *tš*, s a magy. *sz*.

17. Cseremisiz *нугг* 'Hasel'

PAASONEN Ost-tscheremissisches Wörterbuch-jában a szóban forgó cseremisiz alakra a következő adatokat találjuk: *нугг* 'ГОЛОВЛЬ, Hasel'; *нугд*: *šūman нугд* 'пискарь, Grüngling'. Az orosz nyelvű szótárakban is több adatot találunk a cseremisiz szóra: (VASZ.) *ошманьюго* 'пискарь', *пуньюго* 'вьюн, усач' (a *пугол* szónál; *ошта* 'homok', *пи* 'kutya'); *нюго* 'мелюзга, мелкие рыбы' (MarRSzl.).

Magam *нукто* 'пискарь' alakban jegyeztem le a szót a Mari ASzSzk Morki kerületének *Pöt-jal* (or. петъял) falujában.

N. SEBESTYÉN I. WICHMANN nyomán a következő adatokat idézi a cseremisiz szóra vonatkozólag: C. *нукта* 'säynen sukuinen kala, pienempi (leuciscus idus féle hal, kisebb)', JU. *нукто* 'eräs kala (egy hal)'. A cseremisiz szó *ó* a fi. *neikonen* 'leuciscus rutilus' halnévvel veti össze (l. NyK. XLIX, 62). Ez azonban a fi. *neiti* 'Fräulein' szó tartozéka. L. SKES.

A cseremisiz adatokban előforduló szóvégi *-ta, to, tō* képző (l. WICHMANN: SUSAIk. XXX/6: 24).

A cseremisiz szóval összetartozik a zürj. Szlu., KSz. *нугыль* 'угорь', Lu. *ньюгыль*, FVO. *ньюглея* 'пескаройка, личинка миноги, вьюн' (SzRSzl-Komi; KRSzl.) votj. *нугылес* 'пискарь' (UdmRSzl.) halnév.

A cser. és a zürj. szóban szóbelseji — ηk — hangkapcsolatot tehetünk fel (vö. COLLINDER, CompGr. 131).

A zürjén és votják megfelelőikben az *-ыль, -лей -ылес* képzők (l. ЛЕНТИ-САЛО: SUSToim. LXXII, 52; 179).

18. Cseremisiz KH. *šo'lam*, U. *šola'm* 'sieden, hervorsprudeln'

A címben említett alakokon kívül igen közönségesek a cseremisiz szónak műveltető *t* képzős alakjai: (WICHM.) KH. *šo'ltəm*, U. *šolte'm* 'kochen'. РАА-SONENNÁL az említettek kivül a *šolam* igének van még 'gebraten werden (am Feuer)', a *šoltem* alaknak pedig 'braten (am Feuer)' jelentése is, RAMSTEDT pedig a szónak még 'brühen' jelentését közli.

A votj. *суляны* 'появиться пузырям (от ожога)' (UdmRSzl.) ige hangtanilag jól megfelel a fentebb felsorolt cseremisiz igéknek, de a jelentést illetően még nem egészen nyilvánvaló az egybetartozás. На azonban az ugyancsak *t* képzős votj. *сулятыны* '1. поджарить, 2. обварить (кипятком)' (UdmRSzl.) alakokat vesszük figyelembe, akkor már jelentéstanilag is kifogástalanná válik a cseremisiz és votják igék egyeztetése.

19. Cseremisiz *kuaš* 'gázló, zátony'

A cseremisiz szóra vonatkozólag БЕКЕ Ö. a következő adatokat sorolja fel: M. MM. *kuaš*, MK., USj. *kuaš*, C. Č. *kuakš*, J. *kuakš*, K. *ko'aš* 'seicht, nicht tief, flach, breit, niedrig (Wasser, Grube, Kahn, Trog, Teller, Mütze)' (FUF. XXII, 102); RAMSTEDTnél *kuaš* 'Sandbank'; VASZILJEVNél *куаш*, *куаки* 'мелкий, мелко', *куаш-вэр* 'мелкое место, пережат на реке'; a MarRSzl.-ban pedig *куаки* 'мелкий, неглубокий, мелководный' alakban találjuk a cseremisiz szót.

A rokonyelvek közül a votjában találunk olyan szót, amely mind hangtanilag, mind pedig a jelentést tekintve jól megfelel a cseremisiz alakoknak: (MUNK.) Kaz. *kuaš* 'sekély'; *kuašmi* '1. száradni, megszáradni, kiszáradni; 2. apadni, sekélyesedni (vízről mondva)'; *куаць, куацег* 'мелкий' (UdmRSzl.).

A votják szónak a FUV. a következő finnugor megfeleléseit ismeri: lp. *goikes* 'dry' stb.; mord. *koške* 'dry'; cser. *kukšo* 'dry'; *koške-* 'to dry (intr.)'; zürj. *koš* 'dry'; *košmy-* 'become dry'.

Az általunk említett cseremisiz szót nem találjuk a megfelelések között, s joggal, mert hangtanilag nem illik ide, másrészt viszont a votják szóval való egybetartozása szintén bizonyosnak látszik. Ez csak úgy lehetséges, ha a cseremisiz szó votják kölcsönzés. A votják alak *ua* diftongusa szabályos hangfejlődés eredménye a votjában, a cseremisizben viszont ez a jelenség teljesen ismeretlen, tehát a kölcsönzés iránya nem lehet kétes.

A votj. *š* > cser. *s*, *š* megfelelés is teljesen szabályos. A kölcsönzés idejére vonatkozólag a hangtani kritériumok alapján annyit tudunk csak megállapítani, hogy az a cser. *š* > *š* hangfejlődés lezárulta után történt, mert ellenkező esetben a malmizsi és a hozzá közel álló nyelvjárásokban nem *s*, hanem *š* állna a szóvégen.

A C. Č. J. nyelvjárásokban a cseremisiz szó beilleszkedett a *-kš* képzős szavak kategóriájába.

20. Mordvin *нерьгазъ* 'барчук'

A folyóirat előző számában megjelent Etimológiai megjegyzések c. cikkemben a fi. *mäyrä* 'Dachs' szó kétes megfelelőjeként említtem — az általános felfogásnak megfelelően — az azonos jelentésű cser. *нєrye* szót. Közben ráakadtam az erzä-mordvinban a *нєрьгазъ* 'барчук'⁴ szóra, amely pontosan megfelel a cseremisiz alaknak. Érdekes, hogy a szó töve a cseremisizhez hasonlóan itt is azonos az 'orr' jelentésű szóval. Így nagyon valószínű, hogy mind a cseremisiz, mind a mordvin szó nem függ össze a finnségi alakokkal, hanem egyszerűen az orr szó származéka, ami feltehetőleg az állat jellegzetes hosszú orrával függ össze.

A cseremisiz *-ye* képző más állatnévvel kapcsolatban is előfordul (l. WICHMANN: SUSAik. XXX|6: 8), a mordvin képző pedig állatnevekben igen közönséges.

21. Csuvas *нyc* 'ступать'

A cser. *posem* elszaporodik szónak fentebb említett cikkemben a zürjénben kerések megfelelést. Azonban a csuv. *нyc* ступать (CsuVRSzl.)⁵ igének mellékjelentései között megtaláljuk a *заглушить (о растениях)* jelentést, amely pontosan megfelel a cseremisiz szó jelentésének, s a hangtani megfelelés is tökéletes. A cseremisiz szó *s*-es alakjai is valószínűbbé teszik a csuvas kölcsönzést, mint a zürjén megfelelést.

BERECZKI GÁBOR

⁴ Эрзянско-русский словарь. Москва, 1949.

⁵ CsuVRSzl. = Чувашско-русский словарь. Москва, 1961.

